

Pajka, Stanisław

Odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 roku w świadomości ostrołęckich maturzystów : (w świetle badań ankietowych z 1988 r.)

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 3, 56-68

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ODZYSKANIE NIEPODLEGŁOŚCI PRZEZ POLSKĘ W 1918 ROKU W ŚWIADOMOŚCI OSTROŁĘCKICH MATURZYSTÓW (w świetle badań ankietowych z 1988 r.)

Od pamiętnego 1918 roku minęło 70 lat. W ciągu tego czasu różnie interpretowano okoliczności i przyczyny odzyskania przez Polskę niepodległości. Jak jawi się ten fakt z tej odległej perspektywy w świadomości maturzystów? Próba odpowiedzi na to właśnie pytanie stanowiła główny cel podjętego badania i jednocześnie wyznaczała jego problematykę. Choć podjęte badania miały na celu ukazanie także elementów orientacji w zakresie interesującej nas problematyki, to główną uwagę skupiono na świadomości. Terminem tym określam przekonania, idee, wizje, postawy psychiczne maturzystów¹ dotyczące tego historycznego wydarzenia. Rozpatrywano je nie tylko z punktu widzenia zgodności lub braku zgodności z wiedzą historyczną, ile z punktu widzenia źródła kształtowania tych przekonań (szkoła, rodzina) oraz ich ideowotwórczego oddziaływania na świadomość historyczną.

Badaniem, opartym na technice sondażu ankietowego, objęto 590 maturzystów z woj. ostrołęckiego. W tym najwięcej, bo ponad 70%, rekrutowało się z liceów ogólnokształcących i Studium Nauczycielskiego. Pozostali zaś pochodzili z różnych techników zawodowych. Jak widać, w przedstawionej tu zbiorowości była reprezentowana młodzież nie tylko z różnych typów szkół średnich (z wyłączeniem liceów zawodowych), ale i z różnych miast i miejscowości, a więc z Ostrołki, Ostrowi Mazowieckiej, Makowa Mazowieckiego, Wyszkiwa, Małkini, Chorzela i Różana. Gdyby brać pod uwagę płeć, to zdecydowanie przeważały dziewczęta (66%). Natomiast pod względem pochodzenia społecznego proporcje ułożyły się mniej więcej podobnie pomiędzy młodzieżą robotniczą, chłopską i mniej liczną inteligencją. Gwoli ścisłości odnotujemy, iż wielu respondentów podało „inne pochodzenie”, zaś kilku wcale nie ujawniło danych na ten temat.

Należy też wspomnieć, iż oprócz wyżej zaprezentowanej grupy maturzystów w liczbie 590 osób, przebadano tą samą techniką badań (o czym niżej piszę bardziej szczegółowo) również 86 uczniów z klas I różnego typu szkół średnich. Zabieg ten uczyniono w celach porównawczych, tzn. chodziło o ujawnienie ewentualnych różnic w sferze interesującej nas świadomości historycznej. Łącznie więc badaniami objęto 676 uczniów.

1. W literaturze można spotkać różne określenia tego terminu. I tak np. L. Janiszewski stwierdza „Świadomość to złożony układ różnych przejawów psychicznego odzwierciedlenia rzeczywistości w aspekcie poznawczym, aksjologicznym, emocjonalnym i behawioralnym. Do najważniejszych przejawów tego odzwierciedlenia, tj. świadomości zaliczam m.in. wiedzę, przekonania, wyobrażenia, postawy, oceny, opinie, oczekiwania, wizje, dążności i style życia. Wyszczególnione przejawy tworzą ściśle powiązaną ze sobą całość” (za: „Życie społeczno-kulturalne osiedla w świadomości jego mieszkańców”. Praca zbiorowa pod red. A. Sosnowskiego i B. Walkowiaka, Warszawa — Poznań 1986)

W badaniach posłużono się ankietą anonimową, która składała się z 13 pytań. W większości (z wyjątkiem 2 otwartych) były one mocno skategoryzowane, ale z możliwością ujawnienia własnego stanowiska. Przed przystąpieniem do badań za każdym razem wyjaśniano ich cel oraz sposób wypełnienia ankiety.

Badania zrealizowano w październiku 1988 roku. Całość materiałów badawczych — w postaci 676 ankiet — zebrał autor niniejszego opracowania. Prowadzący badania sam udzielał wyjaśnień, obserwował reakcje respondentów itp., co rzecz jasna pomagało w zebraniu bardziej wiarygodnych materiałów, a następnie w ich interpretacji.

Mam świadomość poważnych ograniczeń tych badań. Wynika to przede wszystkim z samej złożoności ich problematyki, braku wzorów i doświadczeń. Zastanawiając się nad koncepcją badań starałem się konsultować ją nie tylko z socjologami, historykami, ale również z kilkoma nauczycielami historii w różnych szkołach. Pomiedzy moimi rozmówcami występowały znaczące różnice, dotyczące zastosowanej typologii w poszczególnych pytaniach badawczych, ich założeń i struktury, użytych terminów itp.

1. Szczególnie zasłużeni dla sprawy niepodległości

Jedno z pytań badawczych brzmiało: „Podaj 2-3 nazwiska Polaków, którzy — twoim zdaniem — odegrali szczególnie wielką rolę w odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r.”. Oczywiście nasuwa się wątpliwość, czy można tak sformułować pytanie? Czy i na ile jest zasadne, aby indagować o największe zasługi w tym historycznym wielkim dziele tej czy innej osoby? Jednak jeżeli uznać, że w procesie wychowawczym dużą rolę odgrywają wzorce osobowe, to takie podejście może być uzasadnione.

Jak przeto na interesujące nas tu zagadnienie patrzyła badana grupa maturzystów? Na liście najbardziej zasłużonych Polaków w odzyskaniu niepodległości znalazły się 42 nazwiska. Najbardziej popularnym okazał się, i to niezależnie od typu szkół, płci, pochodzenia społecznego — Józef Piłsudski (90% ogółu respondentów). Jeszcze częściej nazwisko Naczelnika Państwa wymieniali uczniowie klas I (95%). Wysoką też ilość głosów, bo ponad 60%, otrzymał Ignacy Paderewski. Na trzecim zaś miejscu ułożył się Roman Dmowski. Jednakże ta wysoka „lokata” wcale nie oznacza dużej popularności tego przywódcy obozu narodowego. Okazuje się bowiem, że tylko niespełna co trzeci maturzysta wskazał tę postać. Natomiast ani razu nie padło nazwisko R. Dmowskiego wśród uczniów z klas I.

Jeśli chodzi o inne znane uczniom osoby, to otrzymały one niewiele głosów:

— Ignacy Daszyński	— 76
— Wojciech Korfanty	— 50
— Władysław Sikorski	— 24
— Gabriel Narutowicz	— 13
— Wincenty Witos	— 31

Bardzo rzadko wymieniano jeszcze nazwiska: Juliana Marchlewskiego, Edwarda Rydza-Śmigłego, Ludwika Waryńskiego, Feliksa Dzierżyńskiego, Zdzisława Lubomirskiego, Stanisława Wojciechowskiego, Ignacego Mościckiego, Henryka Sienkiewicza, Romualda Traugutta, Joachima Lelewela, Władysława Andersa, Józefa Bema, Władysława Grabskiego, Jana Skrzyneckiego, Józefa Wybickiego, Henryka Dąbrowskiego, Jana Krukowieckiego, Stefana Czarnieckiego. Niewątpliwie, wszystkie wyżej wymienione postacie odegrały niepoślednią rolę w naszych dziejach, ale wiele z nich nie wiązało się w ogóle z kontekstem pytania. Można zatem wnioskować, że wynikało to jeśli nie z nierozumienia pytania, to z braku wiedzy. Jeszcze bardziej ewidentnym świadectwem tego było wskazanie np. Napoleona, Wilsona czy Lenina.

2. Opinie badanych na temat wybitnych Polaków

Chodziło nam również o odpowiedź na pytanie: Czy na liście wybitnych Polaków znajdują się nazwiska „wyzwoliciele i twórców” niepodległego państwa polskiego? W celu zapewnienia wiarygodnych wyników nie pytano wprost, ale zastosowano indagację pośrednią, a mianowicie: „Prosimy o podanie dziesięciu nazwisk wybitnych, najbardziej zasłużonych Polaków. Mogą to być postacie z różnych dziedzin np. pisarze, uczeni, wojskowi, działacze polityczni, społecznicy, księża, wodzowie itp. Można brać pod uwagę nazwiska z przeszłości i teraźniejszości”. Respondenci mogli więc wskazywać „w ogóle sławnych Polaków” i nie byli w niczym ograniczeni w ich wyborze. Mogli oni ujawnić swoje rzeczywiste odczucia i poglądy w interesującym nas względzie. Łącznie wymieniono ponad 160 nazwisk. Rekordowo wysoką liczbę głosów, bo ponad 60%, otrzymał papież Karol Wojtyła. Dodajmy, iż najwięcej tego typu wskazań skupiło się wśród maturzystów z techników, a najmniej wśród uczniów z kl. I szkół średnich. Tuż za Janem Pawłem II znalazł się wieszcz narodowy — Adam Mickiewicz (ponad 50%). Józef Piłsudski uzyskał ponad 40% głosów (tj. trzecią lokatę), niemniej został wyraźnie zdystansowany przez uprzednio wymienionych wybitnych Polaków.

Jak ułożyły się dalsze miejsca? Czy znalazły się wśród nich nazwiska wielkich rodaków z okresu II Rzeczypospolitej? Oto M. Curie-Skłodowska została wymieniona 270 razy, M. Kopernik — 230, T. Kościuszko — 211, H. Sienkiewicz — 205, F. Chopin — 203, J. Sobieski — 187, S. Wyszyński — 183, Wł. Sikorski — 151, Wł. Jagiełło — 137, L. Wałęsa — 128, J. Kochanowski — 105, S. Żeromski — 90, K. Świerczewski — 89, I. Paderewski — 85, Mieszko I — 85, J. Matejko — 81, S. Starzyński — 75, J. Popiełuszko — 65, W. Jaruzelski — 61, W. Reymont — 55.

W dalszej kolejności lista najbardziej wybitnych Polaków ułożyła się następująco (uwzględniono w niej tylko te postacie, które otrzymały od 10-ciu do 50-ciu wskazań): Z. Berling został wymieniony 10 razy, R. Traugott — 10, W. Drzymała — 11, W. Witos — 11, J. Korczak — 11, J. Dobraczyński — 12, S. Tołpa — 13, H. Kołłątaj — 14, W. Anders — 14, W. Wasilewska — 14, S. Wyspiański — 15, J. Wybicki — 15, M. Dąbrowska — 16, S. Batory — 16, J. Glemp — 19, K. Baczyński — 21, B. Prus — 22, Wł. Grabski — 22, M. Konopnicka — 23, Wł. Gomułka — 24, Wł. Broniewski — 26, J. Bem — 28, M. Rej — 31, Wł. Łokietek — 32, Kazimierz Wielki — 33, L. Waryński — 39, Cz. Miłosz — 40, H. Dąbrowski — 45, B. Chrobry — 46.

3. Czynniki determinujące odzyskanie niepodległości w 1918 r. w świetle opinii badanych

Na wyszczególniony temat wypowiedziano najrozmaitsze oceny. I tak np. w okresie międzywojennym dość powszechnym, utrwalanym przez oficjalną historiografię i edukację, stawał się pogląd, wedle którego decydującą siłą w wywalczeniu niepodległości były Legiony i ich Komendant Józef Piłsudski. Inny typ absolutyzacji wystąpił w latach pięćdziesiątych, zwłaszcza w tzw. okresie stalinowskim, powszechnie głoszono pogląd, iż czynnikiem decydującym o odrodzeniu państwa polskiego była Wielka Rewolucja Październikowa. Jak więc patrzyła na odzyskanie niepodległości badana grupa maturzystów? Informuje o tym tabela nr 1.

Opinie badanych o czynnikach determinujących odzyskanie niepodległości
wg typów szkół w procentach

Wyszczególnienie	Maturzyści		Kl. I ze szkół średnich	Ogółem
	LO	ZSZ		
1. Wojna pomiędzy państwami zaborczymi	64,5	67,3	60,6	65,4
2. Aktywny udział Polaków w I wojnie światowej	65,1	64,2	55,2	60,5
3. Działalność Józefa Piłsudskiego	51,4	64,3	67,2	56,6
4. Wielka Rewolucja Październi- kowa	47,1	32,4	53,1	44,5
5. Działalność Polaków na arenie międzynarodowej	23,6	26,2	20,6	23,8
6. Stanowisko państw zachodnich wobec odradzania się Polski	15,3	9,4	15,1	13,8
7. Orędzie Wilsona	13,0	6,4	8,1	12,7
8. Inne przyczyny	5,7	1,4	0,7	3,6

* Dane nie sumują się do 100%, gdyż badani mieli możliwość wyboru więcej niż jednej odpowiedzi. Dotyczy to również i następnych tabel. Do grupy maturzystów z LO wliczono maturzystów ze Studium Nauczycielskiego.

Ukazane wyżej dane mogą nasuwać różne refleksje. M.in. łatwo zauważyć, iż w licznych przypadkach ułożyły się one wręcz identycznie, niezależnie od typu szkoły.

Również płęć, jak też środowisko nie zróżnicowały interesujących nas wyników. Nie wnikając w szczegółowe rozstrząsania należy stwierdzić, że większość badanej młodzieży dostrzega całą złożoność ówczesnej sytuacji sprzed 70-ciu laty. To znaczy, młodzież widzi szereg czynników nawzajem ze sobą powiązanych, które w sumie przyczyniły się do odzyskania niepodległości.

Z rozważanym tutaj zagadnieniem korespondowało inne pytanie, a mianowicie: „Na odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r. złożyło się wiele czynników, niejako stale tkwiących w naszej historii. Niżej podajemy szereg z nich. Po zastanowieniu się podkreśl najwyżej trzy, które, Twoim zdaniem, odegrały najbardziej istotną rolę w odzyskaniu niepodległości”. Odpowiedź na to pytanie zawiera tabela nr 2.

Tabela 2

Opinie badanych na temat czynników permanentnie działających w naszej historii na rzecz odzyskania niepodległości w 1918 r.; wg typów szkół

Wyszczególnienie	Maturzyści		Kl. I ze szkoły średniej	Ogółem
	LO	Tech		
1. Powszechny opór Polaków przed germanizacją i rusyfikacją	86,2	85,3	64,7	83,4
2. Nieustająca walka Polaków	76,2	87,3	82,5	76,8
3. Wychowanie w duchu patriotycznym, w gotowości do poświęceń	34,6	39,8	46,5	37,8
4. Przywiązanie do ziemi, tradycji, religii obrzędów itp.	27,7	28,4	30,4	30,1
5. Postawa i zachowania polskiej emigracji na obczyźnie	29,0	16,0	16,1	25,4
6. Działalność Kościoła	10,6	11,6	17,5	11,8
7. Trwałe wpisanie się Polski w historię Europy	7,0	11,6	3,3	7,6
8. Osiągnięcia Polaków na polu nauki, kultury, techniki itp.	1,6	4,3	9,2	3,3
9. Działalność Polaków na polu przemysłu, rolnictwa, handlu itp.	0,8	-	2,2	0,8
10. Trudno powiedzieć	2,1	4,3	2,2	2,7

Okazuje się, że badani mają świadomość, iż odzyskanie niepodległości determinowało wiele różnych czynników, a właściwie długich procesów, występujących permanentnie w naszych dziejach. Wszyscy badani, niezależnie od typu szkoły, dostrzegają ogromne znaczenie tego, co przywykliśmy określać powszechnym oporem Polaków przed germanizacją, rusyfikacją; słowem — trwaniem przy polskości. Drugie miejsce w omawianych wyborach zajęły powstania narodowe. Przytłaczająca większość respondentów (więcej niż 3/4 ogółu), jest zdania, iż to właśnie one odegrały istotną rolę w wybiciu się Polski na niepodległość. Godnym jest również pokreślenia fakt, że maturzyści, a nawet w znacznej części i uczniowie klas I ze szkół średnich, rozumieją, że o „wybiciu się Polski na niepodległość” decydowały nie tylko lata I wojny światowej, ale także w równej mierze to wszystko, co działo się w okresie zaborów. Takie spojrzenie na przyszłość świadczy niewątpliwie o właściwym rozumieniu historii. Ale nie tylko. Jest również dobrym wskaźnikiem analizowanej tu sfery świadomości.

4. Widzenie dziejów ojczystych

Czy i na ile historia ojczysta budzi dumę badanej grupy młodzieży? Chcąc rozpoznać to zagadnienie w jednym z pytań indagowano: „Niżej podajemy szereg faktów i zdarzeń, ułożonych chronologicznie, z naszych dziejów. Prosimy o zastanowienie się i podkreślenie tych (ale najwyżej trzech), z których jesteś najbardziej dumny(a) jako Polak — Polka”. Odpowiedź na to pytanie zawiera tabela nr 3.

Tabela 3

Fakty i zdarzenia z historii Polski, jako powody do dumy narodowej badanej młodzieży
wg typów szkół

Wyszczególnienie	Maturzyści z:		Klasy I szkoły średniej	Ogółem
	LO	Techn.		
1. Bohaterstwo Polaków w II wojnie światowej	75,4	81,7	81,3	76,1
2. Chrzest Polski	56,1	56,2	60,4	56,7
3. Odzyskanie niepodległości w 1918 roku	49,3	40,1	47,6	46,9
4. Udział Polaków w walkach „Za wolność Waszą i Naszą”	34,6	28,4	36,0	33,3
5. Odsiecz Wiednia	34,8	29,9	27,9	32,7
6. Odbudowa Polski po zniszczeniach II wojny światowej i oparcie ustroju na zasadach demokratycznych	15,5	17,5	20,9	16,7
7. Hołd Pruski	16,4	16,7	12,7	16,1
8. Powstania narodowe	9,2	10,2	4,6	8,8
9. Zjednoczenie państwa polskiego za Władysława Łokietka	3,2	5,8	4,6	4,0
10. Inne fakty, zdarzenia	5,7	7,2	2,3	5,5

Dane z tabeli nr 3, jak zresztą w każdych analizach tego rodzaju, mogą wzbudzać różne refleksje. Na przykład nasuwa się pytanie, dlaczego tak wielkie i doniosłe wydarzenie, jakim było odzyskanie niepodległości, usytuowało się dopiero na trzecim miejscu? Czym tłumaczyć taki stan rzeczy? Wynika to z pewnością częściowo z braku edukacji historycznej. W ostatnich latach następuje na tym polu zdecydowana poprawa, ale przez długi czas niezbyt klarownie przedstawiano fakt odzyskania niepodległości w 1918 roku, a jednocześnie ukazywano historię II Rzeczypospolitej jako nieprzerwane pasmo nieszczęść, nędzy, pomyłek itp. Niewątpliwie jeszcze i dziś dają o sobie znać słabości w nauczaniu historii.

Należy też pamiętać, że od tego przełomowego momentu mija siedemdziesiąt lat. Dla obecnej generacji, a zwłaszcza dla młodzieży, to odległa już historia, a w dodatku niezbyt dobrze znana. Jest rzeczą naturalną, iż w świadomości współczesnych, a tym bardziej młodych ludzi, odcisnęła się nie tyle ta odległa przeszłość, ale przede wszystkim najnowsze dzieje. Stąd też, jak można przypuszczać, najczęściej głosów skupiło się na bohaterstwie Polaków podczas II wojny światowej. Bardzo wysoką lokatę uzyskał też Chrzest Polski. Ponad połowa respondentów upatruje w tym fakcie szczególnie powód do dumy. Odzyskanie niepodległości, pomimo że zostało zdystansowane przez inne wydarzenia w naszych dziejach, zajęło wysokie miejsce wśród ogółu wskazań. Pokażna część badanych, co najmniej połowa, a dotyczy to maturzystów, jak i uczniów z klas pierwszych ze szkół średnich, jest dumna z tego właśnie momentu w naszej historii.

Rozkład odpowiedzi na pytanie: „Które z faktów historycznych odczuwasz jako powody do wstydu?” pokazuje tabela nr 4.

Fakty i zdarzenia z historii Polski jako powody do wstydu wg typów szkół

Wyszczególnienie	Maturzyści z:		Klasy I szkoły średniej	Ogółem
	LO	Techn.		
1. Kryzysy i konflikty w Polsce Ludowej	50,6	31,2	44,2	46,6
2. Masowe wyjazdy obywateli PRL do krajów zachodnich	48,8	25,5	26,7	40,2
3. Rozbiory Polski	34,6	40,1	41,8	36,9
4. Wprowadzenie stanu wojennego w 1981 r.	33,5	22,6	44,2	32,5
5. Liberum veto i złota wolność	31,9	30,6	24,4	30,5
6. Niedola i upośledzenie chłopów	30,5	16,1	20,9	25,8
7. Konfederacja targowicka, klęska Konstytucji 3 Maja	18,5	16,8	10,5	16,9
8. Nierozwiązanie kwestii chłopskiej w powstaniach narodowych	11,2	13,1	8,1	11,2
9. Rozbicie dzielnicowe Polski	5,4	21,2	16,3	10,7
10. Zamordowanie prezydenta G. Narutowicza 1922 r.	9,8	8,0	7,6	9,7
11. Zamach majowy Józefa Piłsudskiego	1,1	34,3	11,6	9,4
12. Niewykorzystanie szans bitwy pod Grunwaldem	2,2	4,4	4,6	3,1
13. Inne powody	15,3	2,3	8,1	8,1

Właściwie na żadnym z wymienionych faktów, jako powodzie do wstydu, nie skupiła się przytłaczająca liczba wskazań. Jednakże łatwo zauważyć, iż na pierwszych miejscach ulokowały się wybory nie z odległej historii, ale z tej najnowszej — z okresu PRL. Aczkolwiek takie uszeregowanie jest poniekąd zrozumiałe, z drugiej wszakże strony wzbudza ono zadumę.

Zastanawiają też poważnie różnice w wyżej ukazanych wypowiedziach z poszczególnych typów szkół. I tak np. blisko 34% maturzystów z liceów ogólnokształcących uważa wprowadzenie stanu wojennego za fakt godny wstydu, tymczasem analogiczny wskaźnik dla ich rówieśników ze szkół zawodowych wyniósł niespełna 23%. A zamach majowy Józefa Piłsudskiego więcej niż 1/3 młodzieży ze szkół zawodowych uważa za fakt żenujący dla Polaków wobec tylko 2% maturzystów z liceów ogólnokształcących.

Wśród innych powodów do wstydu znalazły się: „Ucieczka rządu polskiego we wrześniu 1939 r.”, „Uzależnienie Polski od ZSRR, brak samodzielności i swobody działania”, „Sprowadzenie Krzyżaków do Polski przez Konrada Mazowieckiego”, „Brak zaufania, kryzysy, wyeliminowanie ze szkół religii, utrudnianie życia postępowym działaczom oraz nieuzawanie i nieliczenie się z głosami opozycji, szczególnie „Solidarności”, „Złe stosunki Państwo — Kościół, chroniczny brak w sklepach podstawowych artykułów żywnościowych”, „Interwencja naszego wschodniego „brata” w wewnętrzne sprawy Polski”, „Brak odpowiednich i konsekwentnych ludzi na stanowiskach”, „Nieudolność rządu, masowe wyjazdy Polaków za granicę, pozbawienie ogółu obywateli

wplywu na rządenie krajem", „Dymisja rządu Messnera, olbrzymie długi, pędząca inflacja itp.", „Trudności w porozumieniu się władzy z ludźmi pracy, nieudolność w rządzeniu krajem", „Przedłużający się kryzys, konflikty, brak wolności słowa i nadziei na przyszłość", „Niedopuszczenie do władzy ludzi o innych poglądach, a nawet prześladowanie ich, zabójstwo ks. J. Popiełuszki", „Duże opóźnienie Polski we wszystkich dziedzinach życia, nauki, techniki i fatalna organizacja pracy".

Wiele cytowanych tu poglądów jest może zbyt przejawskrawionych, ale w każdym razie muszą one być zauważane. Warto też odnotować, iż można było spotkać liczne głosy świadczące o wnikliwym patrzeniu na nasze dzieje. Oto maturzystka z LO napisała: „Inne narody pracują, idą naprzód. My zaś ciągle żyjemy przeszłością, a nie teraźniejszością. Lubujemy się w rozpamiętywaniu czasów wielkich". Ciekawie też swój powód do wstydu sformułowała dziewczyna z jednego z zespołów szkół zawodowych: „W szkole zawodowej małą wagę przywiązuje się do nauczania historii. Wszystkie przedmioty są ważne, ale historia powinna być traktowana szczególnie. Przede wszystkim powinna być nauczana nie trzy lata, ale całe pięć".

3. Orientacja badanej młodzieży w odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku

W referowanym sondażu, o czym mówiono już na wstępie, chodziło głównie o ukazanie różnych aspektów świadomości wiążących się z badaną problematyką, a nie o wiedzę w dosłownym tego słowa znaczeniu. Trudno przecież spodziewać się, aby maturzyści, obciążeni licznymi przedmiotami, posiadali wyczerpującą wiedzę z tego zakresu. Takie podejście nie oznacza oczywiście niedoceniania aspektu poznawczego w kształtowaniu świadomości.

W jednym z pytań proszono respondentów o wymienienie nazwiska i tytułów powieści, utworów poetyckich, bądź też dramatów, filmów itp. dotyczących odzyskania niepodległości przez Polskę w 1918 roku i w ogóle losu Polaków w okresie I wojny światowej. Wydaje się, że „po jakości” odpowiedzi na tak sformułowane pytanie można sporo wnosić o poziomie orientacji w opisywanej tu sferze problematyki. Zdecydowana większość, bo około 60% ogółu, udzieliła potakującej odpowiedzi. Przy czym najwyższe wskaźniki skupiły się wśród maturzystów z LO (67%), a najniższe wśród uczniów z klas pierwszych szkół średnich (38%). Duża część badanych, bo 1/3, oznajmiła „nie pamiętam”, zaś nieliczni napisali wręcz „nie znam”.

Smuci fakt, iż tak pokaźna grupa maturzystów nie potrafiła wskazać nawet jednego tytułu utworu literackiego czy filmu wiążącego się z odzyskaniem przez Polskę niepodległości, bądź z II Rzeczpospolitą. Zastanawia też niewielka liczba wymienionych tytułów. Najczęściej powtarzały się w tym wyliczeniu „Noce i Dnie” Marii Dąbrowskiej, „Przedwiośnie” Stefana Żeromskiego, „Granica” Zofii Nałkowskiej, a z filmów „Polonia Restituta”, „Najdłuższa wojna nowoczesnej Europy”, „Blisko coraz bliżej”. Inne tytuły np. „Gdzie Pan jest, Panie Prezydencie?” występowały rzadko. Przytoczone tutaj dane świadczą niewątpliwie o słabej znajomości literatury i przekazów filmowych omawianego tu zakresu historii.

Tę tezę potwierdzają dalsze wyniki referowanych badań. Oto w jednym z pytań proszono respondentów o określenie poziomu swojej wiedzy o wybranych faktach historycznych. Całościowe zestawienie wyników ułożyło się następująco (tabela nr 5).

Tabela 5

Samoocena posiadanej przez badanych wiedzy na temat niektórych faktów i zdarzeń z historii ojczyzny wg typów szkół
(dane w procentach)

Wyszczególnienie	Maturzyści z:		Uczniowie kl. I szkół średnich	Ogółem
	LO	Techn.		
1. Bohaterstwo Polaków w II wojnie światowej	60,7	62,7	62,7	61,5
2. Chrzest Polski	48,3	37,9	25,5	42,7
3. Odsiecz Wiednia	27,2	29,9	18,6	27,2
4. Odzyskanie niepodległości przez Polskę	30,7	13,8	19,7	25,2
5. Odbudowa Polski po zniszczeniach II wojny światowej	17,1	18,2	25,5	18,6
6. Udział Polaków w walkach „Za Wolność Waszą i Naszą”	15,2	16,0	27,9	17,2
7. Hołd Pruski	15,6	8,7	5,8	12,7
8. Powstania narodowe	12,7	15,3	5,6	12,2
9. Zjednoczenie państwa polskiego za Władysława Łokietka	4,9	2,9	9,3	5,7
10. Trudno mi się zdecydować na odpowiedź, gdyż mniej więcej tyle samo wiem na każdy z wymienionych tematów	13,3	2,1	2,3	2,3

Tabela 6

Samoocena badanych nt. wkładu Polaków w odzyskanie niepodległości

Wyszczególnienie	Maturzyści z:		Kl. I szkoły średniej	Ogółem
	LO	Techn.		
Wiem dużo	2,1	2,1	2,3	2,2
Wiem sporo, ale jest to wiedza fragmentaryczna, niepełna	28,6	30,6	34,9	30,5
Wiem bardzo dużo	42,5	65,2	46,5	48,5
Właściwie wcale się nie orientuję w tym okresie historii Polski	3,2	1,4	4,6	3,1

Uwidocznione dane są tylko deklaracjami i niewątpliwie mogą odbiegać od stanu faktycznego. Jednakże i te subiektywne wyniki mówią same za siebie. Sami badani

przyznają się do nikłej orientacji w omawianym tu okresie historii. Wprawdzie mniej jeszcze wiedzą o wielu innych faktach z dziejów ojczystych, ale zgodzić się chyba wypada, że ukazany tu poziom wiedzy na interesujący nas temat dalece nie zadowala. Dalsze wyniki referowanego tutaj sondażu jeszcze bardziej utwierdzają w tym przekonaniu. I tak na pytanie: „Jak byś określił(a) poziom swojej wiedzy o udziale Polaków w walce o odzyskanie niepodległości w 1918 r.” uzyskano następujący rozkład odpowiedzi (tabela nr 6).

Uwidocznione wskaźniki ewidentnie informują o niskim stanie orientacji w interesującym nas obszarze dziejów narodowych. Zbliżone wyniki uzyskano na nieco inaczej sformułowane pytanie, ale dotyczące analogicznej kwestii, a mianowicie: „Jak byś określił(a) poziom swojej wiedzy o faktach, wydarzeniach, osobach, które w latach poprzedzających wybuch I wojny światowej oraz w trakcie jej trwania miały decydujący wpływ na odzyskanie niepodległości przez Polskę”. Tabela nr 7.

Tabela 7

Określenie poziomu wiedzy badanych o faktach, wydarzeniach, osobach, które wywarły decydujący wpływ na odzyskanie niepodległości

Wyszczególnienie	Maturzyści z:		Kl. I ze szkół średniej	Ogółem
	LO	Techn.		
Wiem dużo	1,6	2,9	3,4	2,3
Wiem sporo, ale jest to wiedza fragmentaryczna, niepełna	17,6	21,1	31,3	26,0
Wiem bardzo mało	63,3	65,8	55,7	64,3
Właściwie wcale nie orientuję się w tym okresie historii	7,3	9,4	4,6	7,4

Gdy przyrzeć się powyższym danym, nasuwa się nieodparcie pytanie, czym tłumaczyć ten stan rzeczy? Oczywiście nie sposób kusić się w tym miejscu o wyczerpującą odpowiedź. Jest to niewątpliwie problem złożony i godny odrębnych rozważań. Nie wchodząc więc w szczegółową jego analizę, warto poczynić kilka uwag. Otóż z rozmów z nauczycielami — praktykami wynika powszechność utyskiwania na przeładowany program i brak dostatecznej ilości czasu na gruntowniejsze omawianie z uczniami poruszanej tu problematyki. Odczuwa się też brak w bibliotekach szkolnych (i nie tylko) odpowiednich opracowań na ten temat. Wprawdzie w ostatnich latach pojawiło się sporo publikacji dotyczących tego okresu historycznego, ale niestety są one ciągle mało dostępne. Niektóre z nich wręcz znikają spod lady, jak choćby niedawno wydana monografia Andrzeja Garlickiego o Józefie Piłsudskim. Nie wnikając w dalsze rozstrząsanie można zasadnie stwierdzić, że i obecnie, pomimo wielu zmian na lepsze, szkoła nie wyposaża w wystarczający zasób wiedzy o opisywanym tu obszarze narodowej historii. Zresztą ten mankament można odnieść bodajże do większości przedmiotów wykładanych w szkole.

Również i środowisko rodzinne nie wspiera interesującej nas edukacji historycznej. Oto na pytanie: „Czy w twoim domu rodzinnym słyszałeś(aś), byłeś(aś) świadkiem rozmów, które by dotyczyły takich tematów, jak np. przebieg I wojny światowej na ziemiach

polskich, udziału w niej Polaków, tworzenia się Legionów itp.?” uzyskano następujący rozkład deklaracji:

Tak, i to niejednokrotnie	— stwierdziło 13,1% ogółu
Tak, ale rzadko lub bardzo rzadko	— stwierdziło 50,3% ogółu
W ogóle nie słyszałem(am)	— stwierdziło 15,8% ogółu
Trudno powiedzieć, nie pamiętam	— stwierdziło 20,8% ogółu

Jak widać, tylko w niewielu rodzinach uczeń może się „czegoś dowiedzieć” o I wojnie światowej i tworzeniu się państwa polskiego. Trudno się chyba temu dziwić, ale z drugiej strony wyniki te wyraźnie dowodzą, że przekaz rodzinny nie stanowi czynnika edukacyjnego w omawianym zagadnieniu.

Mówiąc o orientacji prezentowanej grupy młodzieży w przedstawionej problematyce warto również dotknąć innej kwestii, a mianowicie, jaką skalą popularności cieszy się historia jako przedmiot? Odpowiedź na to pytanie wiąże się w jakimś stopniu z prowadzonymi tu rozważaniami. Choćby z tej racji, że przecież odsłaniając poziom wiedzy na opisywany tu temat, sensu stricto historyczny, dość istotny staje się stosunek badanych do historii. Jest przecież rzeczą oczywistą, że lepszą orientację będą wykazywać, a przynajmniej powinni, ci uczniowie, którzy lubią ten przedmiot, aniżeli ci, którzy nie darzą go sympatią. Co więc można powiedzieć z tego punktu widzenia o badanej zbiorowości? Otóż na pytanie: „Czy możesz wymienić jeden przedmiot spośród wszystkich nauczanych w szkole, który ciebie szczególnie interesuje, którego lubisz się uczyć?”, padły następujące deklaracje:

59,5%	wymieniło taki przedmiot
20,1%	udzieliło odpowiedzi w rodzaju „właściwie żaden z przedmiotów szkolnych nie interesuje mnie w jakiś szczególny sposób, odnoszę się do wszystkich podobnie”
20,4%	stwierdziło: „Nie mogę się zdecydować na wybór odpowiedzi”.

Jak widać, ponad połowa młodzieży wymieniła ulubiony przedmiot. Jakie więc miejsce w tych wyborach zajęła historia? Najczęściej wskazywano język polski, biologię i matematykę. Wybrało je łącznie około 30% wszystkich respondentów. Historia zaś usytuowała się dopiero na czwartym miejscu (wymieniło ją tylko 5% ankietowanych). Przytoczone wskaźniki świadczą zdecydowanie o małym sentymencie badanej zbiorowości do dziejów ojczystych jako przedmiotu nauczania. Nie wchodzimy w uwarunkowania tej postawy, ale w każdym razie lepiej rozumiemy braki i niedostatki w zakresie orientacji na temat opisywanej tu połaci historii.

6. Widzenie II Rzeczypospolitej przez badanych

W jednym z pytań badawczych indagowano „Jakim państwem była Odrodzona Polska? Czy i na ile spełniły się nadzieje poszczególnych klas i warstw społecznych? Jak osobiście oceniasz fakt odzyskania niepodległości?”. Z konieczności podam tylko niektóre znamienne odpowiedzi.

Jak łatwo zauważyć, chodziło tu nie tylko o wiedzę badanych, ale przede wszystkim o ustalenie ich stosunku do II Rzeczypospolitej. Jak więc prezentuje się ów stosunek? Czy i na ile jest on adekwatny do rzeczywistości? I wreszcie, jak patrzą młodzi ludzie na sam fakt odzyskania niepodległości? A teraz popatrzmy na sady samych maturzystów:

— „Polska po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku była państwem słabym. Nie

spełniły się nadzieje i życzenia dużej części Polaków. Nastąpiły represje, trwał wyzysk chłopów i robotników. Ludzie próci wyobrażali sobie, że będzie lepiej w wolnej Polsce. Niestety... stało się inaczej”.

— „Po 1918 roku najwięcej zyskały klasy posiadające, a więc obszarnicy, fabrykanci, mieszczaństwo, a najmniej warstwy biedne, tj. chłopci i robotnicy”.

— „Odzyskanie niepodległości miało wielkie znaczenie. W 1918 roku skończyła się Polska królewsko-szlachecka. Wraz z nią narodziło się własne państwo. Nie było ono jednakowe dla wszystkich, ale mimo to mogło rozwijać się wiele dziedzin: szkolnictwo, nauka, przemysł”.

— „Zabrakło przywódców, którzy by sprawiedliwie pokierowali całym społeczeństwem. Na pewno nie spełniły się nadzieje wszystkich Polaków. Ale czy było to możliwe po przeszło 100 latach niewoli? Zresztą trudno mówić o tym, aby państwo mogło wszystkim obywatelom dogodzić. A czy dziś są wszyscy zadowoleni?”

— „Stoczono też wojnę domową w 1926 roku. Jednak działo się i wiele dobrych rzeczy. Osobiście uważam, że odrodzenie Polski było jednym z najdonioślejszych faktów w całych dziejach narodowych. To dzięki temu Polska uchroniła się od wykreślenia na mapach świata. To od tej chwili zaczęła istnieć na nowo jako całość, a więc naród, państwo, kraj, społeczeństwo”.

— „Odrodzona Polska powstała jako państwo wielonarodowościowe, z ogromnie zaniedbaną gospodarką, rolnictwem, oświatą itp. Dobrze się działo tylko klasom posiadającym. Ale z drugiej strony gdyby nie zaistniał rok 1918, nie byłoby niepodległej Polski. Oprócz wielu nieprawości dokonano również wielu rzeczy dobrych. Zresztą patrząc krytycznie na ten okres należy się zapytać, czy nam w Polsce Ludowej wszystko dobrze wyszło? A czy nasi dziadkowie i pradiadkowie mogli rozwiązać wszystkie problemy przez 20 lat? Najważniejsze jest chyba to, że potrafili wywalczyć niepodległość”.

Przytoczone wypowiedzi (a takich była większość) świadczą o silnej więzi emocjonalnej badanej zbiorowości z II Rzeczpospolitą. Dowodem szerokiego i refleksyjnego spojrzenia na ten okres naszej historii. Wprawdzie na ten temat mają badani skąpy zasób wiedzy, niemniej opisywane tu postawy nacechowane są wieloma pozytywnymi znamionami. Potwierdziła się więc teza, że wiedza historyczna nie musi automatycznie określać świadomości historycznej. Mając na uwadze ten aspekt zagadnienia można stwierdzić za R. Dyoniziakiem, że „...są to dwie różne sprawy nie warunkujące się”². Jeszcze bardziej dobitnie określiła interesującą nas zależność J. Possart, pisząc: „Ludzie pozbawieni elementarnej wiedzy historycznej reagują bardzo żywo na problematykę historyczną i odwrotnie, ludzie jakąś wiedzę posiadający odnoszą się do tej problematyki zupełnie obojętnie”³.

7. Refleksje i uwagi końcowe

Badaniem objęto niewielką zbiorowość, a ponadto posłużono się tylko jedną techniką, tj. ankietą, i rzecz zrozumiała, iż z referowanych wyników nie można wyciągnąć zbyt ogólnych wniosków. Odnoszą się one przede wszystkim do zbadanej populacji. Jednakże i to ograniczone badanie nasuwa szereg ogólniejszych uwag i konstatacji. M.in. może ono stanowić pewną podstawę metodologiczno-warsztatową do dalszych, doskonalszych badań tej problematyki. Jednocześnie — i to chyba najważniejsze — ukazana analiza daje

² R. Dyoniziak: *Młodzieżowa podkultura*, Warszawa 1985, s. 195

³ J. Possart: *Wybrane elementy „potocznej” świadomości historycznej mieszkańców miast Polski współczesnej*. „Studia Socjologiczne” 1967 nr 1, s. 79

sporo do myślenia o opisywanej sferze świadomości. Z pewnością zawiera ona różne elementy, zarówno dodatnie, jak i ujemne. Z zebranych danych ewidentnie wynika, że badani maturzyści oceniają odzyskanie niepodległości jako jeden z najdonioślejszych faktów w naszych dziejach.

Nastraja też optymistycznie to, że młodzi widzą całą złożoność odradzającego się państwa polskiego. Nie są tylko pod urokiem II Rzeczypospolitej. Nie jest ona dla nich jedynie, a taką opinię próbuje się tu i ówdzie upowszechniać, pasmem nieustannych sukcesów. Mają świadomość, że były wtedy „w Ojczyźnie rachunki krzywd”.

Jednocześnie to krytyczne widzenie nie oznacza, iż maturzyści nie dostrzegają poważnego dorobku II Rzeczypospolitej. W większości wypowiedzi powtarzały się zwroty: „Wtedy zbudowano Centralny Okręg Przemysłowy”, „Po 1918 roku zaczął się formułować ogólnonarodowy patriotyzm, czego najlepszym dowodem stał się wrzesień 1939 roku”, „Pobudowano wówczas Gdynię”, „Wprowadzono wiele nowoczesnych rozwiązań socjalnych np. ubezpieczenia, 8-godzinny dzień pracy, obowiązek powszechności nauczania w zakresie szkoły podstawowej itp.”.

Maturzyści potrafili dostrzec nie tylko „wiele zł”, ale jednocześnie i szereg osiągnięć okresu II Rzeczypospolitej. Takie ambiwalentne widzenie, a więc dostrzeganie zarówno ujemnych, jak i dodatnich zjawisk, świadczy o dużym stopniu dojrzałości, świadomości historycznej badanej grupy maturzystów. Ten fakt napawa optymizmem. Tym bardziej, jeśli się zważy, że przez wiele lat o II Rzeczypospolitej ferowano najrozmaitsze oceny, od skrajnie negatywnych do najbardziej pozytywnych. Natomiast ujawnione tutaj wyniki dowodzą, iż w świadomości młodzieży nie występują tego rodzaju jednostronne oceny. Maturzyści dostrzegają wiele braków, ale patrzą na ten okres nie tylko przez czarne okulary. Widzą wyjątkową doniosłość lat międzywojennych. I taka jest prawda. Oto wybitny historyk — Henryk Jabłoński, udzielając niedawno wywiadu stwierdził: „II Rzeczpospolita rysuje się jako okres niezwykle ważny, o trudnym wprost do przecenienia znaczeniu dla narodu polskiego”.⁴

Jednocześnie ukazane wyniki dowodzą, iż słabą stroną opisywanej tu sfery świadomości jest nikła wiedza. Należy więc dokonać poważnych zmian na niwie edukacji historycznej. Przypomnijmy, że i sami badani mają poczucie nikłej orientacji w omawianym okresie historii. Przy takim stanie orientacji trudno spodziewać się, aby młodzież w pełni zdawała sobie sprawę z wielowymiarowych i brzemiennych konsekwencji wynikających z powstania niepodległego państwa polskiego.

⁴ H. Jabłoński: *Jak odradzała się Polska. Dwie perspektywy*. „Polityka” 1988 nr 44